

Шумейко О. М.

Дніпровський державний університет внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ ЩОДО РОЗУМІННЯ Я-КОНЦЕПЦІЇ ДЕРЖСЛУЖБОВЦІВ-ПРАВНИКІВ ТА СУБ'ЄКТІВ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СИСТЕМІ МВС

У статті акцентовано увагу на аналізі та узагальненні основних методологічних труднощів, з якими стикаються вчені у сфері психології та суміжних наук у ході дослідження теоретичних та практичних аспектів професійної Я-концепції. Зокрема автором неодноразово виявлялися подібні методологічні труднощі в прикладних дослідженнях професійної Я-концепції молодих юристів, майбутніх правоохоронців, держслужбовців у сфері права та інших суб'єктів службової діяльності в системі Міністерства внутрішніх справ. Рефлексія прикладних проблем Я-концепції суб'єктів службової діяльності сприятиме застосуванню авторських теоретичних досягнень та результатів дослідження у психологічній практиці. Таким чином, у цій статті розглянуто загальні питання побудови ефективної методології в теорії та практиці досліджень Я-концепції суб'єктів службової діяльності. На основі теоретичного аналізу автором наведено аргументи на користь дотримання низки процедур, зокрема: виконання методологічних правил теоретизації знань, обґрунтування теоретичних координат висвітлення проблематики професійної Я-концепції з теоретичною рефлексією. Враховано необхідність вивчення емпіричної рефлексії та пояснення емпірично встановлених фактів, залежностей і закономірностей прояву Я-концепції. Звернено увагу на конкретизацію авторської методологічної позиції, концентрацію зусиль дослідника на вирішенні прикладних проблем Я-концепції, створення психотехнологій, концептуально обґрунтованих програм та модулів психологічного забезпечення досліджуваного процесу, апробації та впровадження у психологічну практику прикладних розробок.

Ключові слова: Я-концепція, професійна Я-концепція, методологія, проблематика, дослідження, теоретизація, теорія та практика, держслужбовці-правники, суб'єкти службової діяльності в системі МВС.

Постановка проблеми. У наш час проблематика теоретичних та практичних аспектів проведення різноманітних досліджень Я-концепції у загальній та прикладній психології є актуальною та затребуваною. Ця проблема є найбільш очевидною та значущою при дослідженні особливостей Я-концепції у представників різних професій там, де самосвідомість особистості загалом вивчається в контексті психології професійних видів діяльності та тісно пов'язана із впливом конкретної професії на психіку її представників, включаючи вузьку специфіку, різні особливості та можливі набуті деформації. Наразі проводиться багато досліджень з даної проблематики, проте методологічний аспект здебільшого враховується досить мало. Досліджуючи структуру та особливості прояву Я-концепції у представників саме юридичних професій, ми також виявили неоднозначність у підходах до теорії та практики з її вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Специфіка правильної побудови методологічного кон-

цепту при вивченні теоретичних та практичних сторін самосвідомості, у тому числі Я-концепції, простежується в роботах таких класиків психологічної науки, як У. Джемс, К. Роджерс, А. Маслоу. Зокрема, У. Джемс вважав, що особистісне Я містить у собі дві складові: «чистий досвід» та «зміст досвіду», які є логічно взаємопов'язаними, але мають аналізуватися окремо, бо лише тоді дослідження буде правильно вибудованим. Пізніше, вже у XX столітті представниками гуманістичної психології А. Маслоу та К. Роджерсом стверджувалося, що сформована Я-концепція, в плані методології, мала б розглядатися з позицій цілісності «Я». На сучасному етапі розвитку психологічної науки потреба постійного вдосконалення методологічних принципів і підходів у питанні всебічного та об'єктивного вивчення Я-концепції обґрунтовується в роботах Г. О. Балла, С. Д. Максименка, М. Й. Боришевського, І. Д. Бежа, О. Є. Гуменюк та інших. Проблематика методології в дослідженнях щодо формування та становлення професійної Я-концепції правоохорон-

ців, держслужбовців-правників та інших суб'єктів службової діяльності в системі МВС зазначена в роботах П. В. Макаренко, М. Й. Варія, Р. В. Каламаж, В. О. Лефтерова, С. П. Васильєва, Б. А. Рудова, О. В. Шибрук та інших.

Постановка завдання. Метою статті є спроба певною мірою усунення особливостей існуючої проблематики в теорії та практиці дослідження складових Я-концепції у конкретних представників правоохоронної сфери (держслужбовців у сфері права та суб'єктів службової діяльності у системі МВС).

Виклад основного матеріалу. У сучасній психологічній науці Я-концепція розуміється як система уявлень індивіда про себе, а також розглядається як усвідомлювана частина особистості та образ власного особистісного Я. Такі уявлення людини про свою особистість є усвідомленими, їм також властива відносна стійкість. Я-концепція розглядається як конкретний опис своєї особистості, певних рис самого себе, як самостійна оцінна характеристика. При цьому уявлення та емоційні переживання людини прямо чи опосередковано відчують на собі вплив цієї характеристики. Правоохоронна діяльність є видом державної діяльності, яка пов'язана як із виконавчою, так і з законодавчою гілками влади [5, с. 27–28]. Говорячи про правоохоронну діяльність, ми повинні враховувати той факт, що специфікою та відмінною особливістю даного виду діяльності виступає те, що всі суб'єкти діяльності (представники силових структур, держслужбовці у сфері права і безпосередньо суб'єкти службової діяльності в системі МВС) перебувають у постійній взаємодії між колегами по службі, що у свою чергу породжує міжособистісний взаємозв'язок. При цьому слід зазначити, що умовою ефективної роботи є саме процес взаємодії. Ця сфера професійної діяльності пов'язана з постійною фізичною та психічною напругою, сильними вольовими якостями та цілісністю Я-концепції. З усього вищесказаного ми можемо зробити висновок про те, що неможливо виділити жоден аспект у професійній діяльності правоохоронців, коли б вони не відчували необхідності відновити порушену рівновагу між умовами служби та особистісними характеристиками. Для того, щоб реалізувати це в житті, правоохоронці повинні виявляти високу стабільність власного Я, стресостійкість та постійну психічну активність [7, с. 6–7]. Базисом професійної успішності держслужбовців-юристів та суб'єктів службової діяльності в системі МВС є цілісність, стабільність та розвиток Я-концепції.

У загальному трактуванні Я-концепція – це відносно стійка, більш-менш усвідомлювана й переживана як неповторна, система уявлень людини себе, на основі якої будується взаємодія з іншими людьми і ставлення себе (Р. Бернс). Під Я-концепцією правоохоронця-професіонала розуміється стійка, певною мірою усвідомлена система уявлень суб'єкта службової діяльності про себе у цій професії. На основі цих уявлень правоохоронець будує свої відносини з іншими людьми (колегами, цільовою аудиторією, близькими, товаришами по службі), з тими, з ким він взаємодіє як у процесі професійної діяльності, так і в особистому житті. До цих уявлень включаються індивідуально-типологічні характеристики правоохоронця та так звані професійно важливі якості, які визначають успішність його діяльності. На нашу думку, професійна Я-концепція суб'єкта службової діяльності є не лише статичною, а й динамічною психологічною категорією. Мається на увазі, що формування, розвиток та зміна професійної Я-концепції правоохоронця обумовлені внутрішніми та зовнішніми факторами [9, с. 5]. Під внутрішніми факторами розуміються стійкі психологічні характеристики індивіда (здатність до навчання, уважність до людей, організаторські здібності, моральні якості, інтереси та схильності до цієї галузі діяльності тощо). До зовнішніх чинників належить, передусім, професійне середовище, що має сильний вплив на формування професійної Я-концепції особистості держслужбовців-юристів і правоохоронців. У контексті структури Я-концепції професійне середовище – це, по суті, дзеркальне уявлення про те, як людину сприймають інші. У зв'язку з цим логічно виникає думка, що власне діяльність правоохоронця суттєво змінюється внаслідок набуття ним нових якостей та при зміні існуючих якостей. Теоретичний рівень досліджень Я-концепції суб'єктів службової діяльності включає пояснення всього розмаїття фактів за допомогою визначеної єдиної основи [8, с. 76–78]. При цьому менш суттєві й глибокі, а також похідні й надбудовні фактори пов'язуються з деякими базисними факторами – фундаментальними принципами, законами, властивостями, через що знання набувають інтегративного характеру. Важливо підкреслити, що в науковому дослідженні будь-якого об'єкта одне з основних завдань полягає в тому, щоб дати пояснення цьому об'єктові. У даному контексті пояснення в цілому є конструктивною, творчою, пізнавальною процедурою, в результаті якої не тільки збагачуються поглиблюються знання про явище, що пояснюється, але,

як правило, відбувається уточнення й розвиток знань, що використовуються як підстава пояснення. Справді, у практичному розумінні система знань без рефлексії не здатна до розвитку. Далі звернемо увагу на облік методологічних правил наукового пошуку проблеми Я-концепції суб'єктів службової діяльності, які орієнтують дослідника на розуміння проблемної ситуації з деталізацією наявних протиріч практики досліджень Я-концепції суб'єктів; зіставлення різних теорій Я-концепції, що є продуктивною творчою операцією, яка спрямовує до критичного перегляду існуючих уявлень про дану сутність та стимулює процес висунування нових проблем та нових гіпотез; теоретизацію, яка надає знанням системності; визначення суттєвих властивостей або ознак Я-концепції. В основі розуміння сутності Я-концепції знаходиться її якісна визначеність, суперечлива єдність структури та процесу, причини та умови, зовнішнього та внутрішнього, кінця та початку процесу розвитку. У цій вихідній невідповідності та суперечливості закладено джерело її подальшого розвитку як саморегулюючої системи [10, с. 70–73]. Характерно, що в теоретичному дослідженні від аналізу абстрактних об'єктів переходять до побудови таких об'єктів, що ідеалізуються, а від них знову повертаються до абстрактних об'єктів, щоб застосувати до них знайдені за допомогою ідеалізації положення. Ідеалізовані об'єкти по-різному комбінуються, будуються їхні уявні конструкції, структури й системи, що становлять теоретичні моделі досліджуваних явищ. Теоретична рефлексія проблеми Я-концепції суб'єктів службової діяльності передбачає наступні дії. По-перше, побудова теоретичних координат дослідження з приведенням субстратного (встановлення самостійних цілісних повторюваних одиниць – компонентів або підсистем Я-концепції, їх порівняння з виявленням гомогенності або гетерогенності матеріалу, що міститься); атрибутивного (з'ясування особливостей досліджуваної Я-концепції порівняно з близькими до неї феноменами суб'єктивної реальності); структурного (розкриття природи компонентів чи підсистем у структурі Я-концепції з погляду специфіки її внутрішньої організації, диференціації, зв'язку її компонентів чи підсистем у цілісну систему); функціонального (виявлення функцій Я-концепції у службовій діяльності суб'єктів, функціонування структурної своєрідності компонентів або підсистем усередині цілісної системи Я-концепції); генетичного (виявлення причин, джерел кількісних та якісних змін у структурі

Я-концепції); динамічного (статика або динаміка проявів Я-концепції, її компонентів або підсистем у службовій діяльності; співвідношення мінливого та стійкого всередині структури, що вивчається); критеріального (обґрунтування системи критеріїв, емпіричних показників та рівнів, що виражають різний ступінь внутрішньокomпонентних та міжкомпонентних зв'язків у структурі Я-концепції); типологічного (визначення критеріїв типології прояву Я-концепції у службовій діяльності). По-друге, порівняльний аналіз наявних у психологічній науці теоретичних моделей Я-концепції з оцінкою використовуваних їхніми авторами різних теоретичних координат та конструктів. Тут важливо мати на увазі, що один і той самий феномен Я-концепції може бути розглянутий у різних теоретичних моделях, які не співвідносяться між собою. Тому виникне потреба у різній операціоналізації показників та наборі методик дослідження структури Я-концепції [11, с. 494]. Теоретична значущість різних підходів до структурування полягає в можливості отримати знання про різні сторони прояву Я-концепції або про один і той же бік, але в різних ракурсах, це передбачає обов'язковість подальшої операції синтезу, об'єднання часткових результатів у цілісний. Синтез дозволяє скоригувати недоліки результатів різних підходів, у тому числі усунути протиставлення, здавалося б, несумісних явищ, що суперечать одне одному, дати їм єдине пояснення або тлумачення. Для подолання невідповідностей потрібно перейти від численних моделей до нової єдності підсистем або компонентів у структурі Я-концепції, що розробляється, обрати діалектичний шлях сходження від абстрактного до конкретного. Метод сходження від абстрактного до конкретного, на нашу думку, полягає у здійсненні наступної послідовності дій: пошук та констатація вихідної суперечності теорії та її об'єкта; визнання внутрішніх протиріч теоретичного об'єкта за основне джерело та головну рушійну силу його розвитку; реконструкцію всіх протиріч теоретичного об'єкта як закономірних результатів вирішення його вихідної суперечності; реконструкцію розвитку змісту всякого теоретичного об'єкта як його руху від вихідної, дрібної за змістом сутності (абстрактної суперечності об'єкта) до все більш повної та багатой змістом системи протиріч (розуміння сутності як конкретної суперечності). По-третє, розробку теоретичної моделі Я-концепції суб'єктів службової діяльності на основі реалізації моделюючого підходу та методу структурного моделювання. Здійснюється ідеалізація гіпотетичної взаємодії всіх компонен-

тів або підсистем з їх показниками в теоретичній моделі Я-концепції, що розробляється. У цьому контексті можна справедливо стверджувати, що теоретична модель, створена за допомогою ідеалізації, буде, по суті, предметом наукової теорії. Теоретична модель повинна описуватися теорією правильно і точно, тобто теорія Я-концепції повинна бути вірною щодо описуваної нею моделі. Теорія відповідає дійсності тією мірою, як і відповідає дійсності прийнята у ній модель. Але на практиці модель Я-концепції завжди ґрунтується на спрощенні, схематизації, ідеалізації реальності, тому й теорія завжди відображає реальність у спрощеному, схематизованому, ідеалізованому вигляді [1, с. 26–28]. У ході теоретичного моделювання Я-концепції виконують процедуру формування повного набору показників компонентів чи підсистем. Така процедура виконується наступним чином: розглядаються всі показники, які можуть стосуватися даного дослідження; серед них проводиться відбір за ознакою інформативності, а також здійснюється групування вибраних показників за компонентами чи підсистемами; вважається, що отриманий набір показників є складовою розробленої моделі досліджуваного феномена; здійснюється вибірка лише тих показників, які співвідносяться з моделлю (тобто фактично становлять саму модель), інші показники відкидаються. Потім оцінюється придатність розробленої теоретичної моделі Я-концепції для її емпіричної верифікації та інтерпретації у практиці дослідження. Отже, теоретична рефлексія дослідника сприяє обґрунтуванню теоретичних положень та координат вирішення проблеми Я-концепції суб'єктів службової діяльності, реалізуючи теоретизацію знань, абстрагування та ідеалізацію, теоретичне моделювання, сходження від абстрактного до конкретного; синтез розрізнених продуктивних ідей та концептуальних побудов, виявлених у ході порівняльного аналізу наявних у психологічній науці моделей феномена, що вивчається, і візуалізацію створеної авторської теоретичної моделі Я-концепції; перевірку придатності розробленої моделі для її емпіричної верифікації та інтерпретації. Для уточнення методологічної позиції досліднику необхідно пам'ятати, що теорія складається виключно з одного теоретичного змісту. До неї включаються також елементи емпіричного знання та емпіричної методології. Емпіричний рівень досліджень Я-концепції держслужбовців юридичних професій та суб'єктів службової діяльності в системі МВС детермінований певною теорією та заснований на арсеналі методичних засобів. Дані

засоби є інструментарієм дослідника, за допомогою якого він взаємодіє з об'єктом, що вивчається, з метою отримання нового знання [3, с. 58]. Обираючи конкретні психодіагностичні методики для емпіричної верифікації розробленої теоретичної моделі Я-концепції, з урахуванням обґрунтованих показників, слід враховувати той факт, що при використанні різних методів психологічного дослідження необхідно буде зважати на особливості досліджуваної проблеми. Методика дослідження завжди відбиває ту чи іншу методологію. На підставі відібраних змінних проводиться пошук або конструювання набору методик, який, як і набір змінних, повинен відповідати моделі явища, бути повним і навіть надмірним, по-перше, з міркувань надійності, по-друге, для забезпечення ширшого охоплення предмета дослідження у разі невірності гіпотези; допускати існування системотворюючого чинника, що може виявлятися в ієрархізації складу методик; бути інформативним. Діапазон інформативності кожної ознаки та методики в наборі мають збігатися. Отже, на основі гіпотетично виділених компонентів або підсистем з їх показниками проводиться операціоналізація розробленої дослідником теоретичної моделі Я-концепції суб'єктів службової діяльності [4, с. 16–21]. На емпіричному рівні дослідження відбувається трансформація всіх показників запропонованої теоретичної моделі у їхні кількісні характеристики та співвідношення. Структура Я-концепції має безліч показників, якими вона описується і на основі яких виявляються внутрішньокомпонентні і міжкомпонентні зв'язки. Такі суттєві показники включаються в теоретично модельовану структуру дослідження Я-концепції. Далі здійснюється емпіричне узагальнення фактів, виявлених у структурі Я-концепції, що вивчається. Однак при цьому кожен емпіричний факт за своїм психологічним змістом є багатозадачним, і це вимагає від дослідника не лише додаткової фіксації певного аспекту, але й подальшої реконструкції факту в рамках органічного цілого. Таким чином, при системному дослідженні опис елементів аналізованого об'єкта проводиться не самособою, а лише у зв'язку з урахуванням місця цих елементів у цілому в системі. Звичайно, це означає, що структурні зв'язки поєднують окремі елементи, аспекти або сторони Я-концепції правоохоронця в єдине ціле. Багато важливих закономірностей виражають саме структуру зв'язків компонентів Я-концепції [10, с. 77]. Шляхом емпіричної верифікації з використанням методів математичної статистики дослідником виявляються важливі компоненти

або механізми функціонування теоретичної моделі Я-концепції суб'єктів службової діяльності, що вивчається. Залежно від неї одна й та сама закономірність може виявлятися у різних проявах. Емпіричне вивчення проявів структури Я-концепції суб'єктів службової діяльності забезпечує наступне: підтвердження чи спростування гіпотези дослідження, обґрунтованості сформульованих теоретичних положень, ідей та розробленої моделі феномену, що вивчається, з урахуванням емпірично встановлених даних. Здійснюється фактична перевірка продуктивності прийнятої дослідником методологічної позиції. З іншого боку, відбувається розкриття загального та унікального у проявах структури Я-концепції залежно від рівневих та типологічних характеристик, індивідуальних та соціально-психологічних відмінностей суб'єктів службової діяльності. Метод порівняння при цьому починається із співвіднесення чи зіставлення явищ, тобто з дій, за допомогою яких виробляється аналіз порівнюваних явищ – виділення в них подібного й різного. Таким чином, порівняння проявляється як процес, що здійснюється за допомогою синтезу та веде до узагальнення та нового синтезу. Роль порівняння є особливо значимою на рівні емпіричного пізнання [7, с. 12]. Крім того, пояснення емпірично встановлених фактів, залежностей і закономірностей прояву Я-концепції суб'єктів службової діяльності збагачує емпіричну базу в єдиній галузі досліджень Я-концепції правоохоронців в Україні. Кожне подальше емпіричне дослідження струк-

тури Я-концепції держслужбовців удосконалює теоретичну основу, підтверджує чи спростовує гіпотетичні уявлення про формування і прояви Я-концепції у суб'єктів службової діяльності в системі МВС.

Висновки. Для дотримання науково вивіренних методологічних принципів дослідження необхідна правильна побудова підходів, на які спирається дослідник з метою отримання нових даних та напрацювання теоретичних і практичних знань нового рівня у питанні вивчення Я-концепції суб'єктів службової діяльності. Усунення методологічної неоднозначності при побудові прикладних досліджень дозволяє уникнути помилок та сумнівних трактувань у ході проведення дослідження та отриманих результатів, збагачує психологію новими даними, методами, ідеями для розробки різних психотехнологій, психотехнік та алгоритмів розвитку позитивної Я-концепції держслужбовців та правоохоронців. У свою чергу, це сприяє обґрунтованому впровадженню концептуальних програм та освітніх модулів у сфері психологічного забезпечення роботи з розвитку Я-концепції суб'єктів службової діяльності у системі МВС. Практична складова даного питання передбачає концентрацію зусиль дослідника, спрямованих на створення, апробацію та впровадження в психологічну практику нових прикладних розробок, узгоджених із загальними методологічними підходами, теоретичними координатами та встановленими емпіричними фактами.

Список літератури:

1. Балл Г. О. Психологія праці та професійної підготовки особистості: навчальний посібник / за ред. П. С. Перепелиці. Хмельницький, 2001. 329 с.
2. Боришевський М. Й. Особистість у вимірах самосвідомості: монографія. Суми, 2012. 608 с.
3. Варій М. Й. Психологія особистості: навч. посібник. Київ, 2008. 592 с.
4. Гуменюк О. Є. Психологія Я-концепції: монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2002. 186 с.
5. Каламаж Р. В. Психологія формування професійної Я-концепції майбутніх юристів: дис. ... доктора. псих. наук: 19.00.07. К., 2010. 440 с.
6. Лефтеров В. О. Психологічна характеристика особливих умов діяльності працівників органів внутрішніх справ. *Наукові записки Харківського університету Повітряних Сил. Серія «Соціальна філософія, психологія»*. Харків, 2008. Вип. 1 (30). С. 205–212.
7. Макаренко П. В. Професійна «Я-концепція» майбутніх фахівців правоохоронної діяльності: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06. Харків, 2001. 18 с.
8. Рудов Б. А. Адаптація курсантів молодших курсів до навчання у вищому військовому навчальному закладі: дис. ... канд. пед. наук: 20.02.02. Хмельницький, 2002. 202 с.
9. Хміляр О. Ф. Психологічні особливості розвитку професійно важливих фізичних якостей особистості офіцера: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. К., 2004. 19 с.
10. Шибрук О. В. Проблема феномену та структури Я-концепції особистості в контексті поглядів вітчизняних та зарубіжних дослідників. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»*. Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2014. Вип. 26. С. 70–74.
11. Шибрук О. В. Ноологічний компонент структури професійної Я-концепції. *Особистість у сучасному світі: праці III Всеукраїнського психологічного конгресу з міжнародною участю* (Київ, 20–22 листопада 2014 року). К., 2014. С. 493–496.

Shumeiko O. M. PECULIARITIES OF METHODOLOGICAL ISSUES REGARDING UNDERSTANDING THE SELF-CONCEPT OF CIVIL SERVANTS-LAWYERS AND SUBJECTS OF OFFICIAL ACTIVITY IN THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS SYSTEM

The article focuses on the analysis and generalization of the main methodological difficulties that scientists in the field of psychology and related sciences encounter in the course of researching the theoretical and practical aspects of the professional self-concept. In particular, the author has repeatedly identified similar methodological difficulties in applied research on the professional self-concept of young lawyers, future law enforcement officers, civil servants in the field of law and other subjects of official activity in the system of the Ministry of Internal Affairs. Reflection on the applied problems of the self-concept of subjects of official activity will contribute to the application of the author's theoretical achievements and research results in psychological practice. Thus, this article considers general issues of building an effective methodology in the theory and practice of research on the self-concept of subjects of official activity. Based on the theoretical analysis, the author provides arguments in favor of adhering to a number of procedures, in particular: implementation of methodological rules for theorizing knowledge, substantiation of theoretical coordinates for highlighting the issues of the professional self-concept with theoretical reflection. The need for studying empirical reflection and explaining empirically established facts, dependencies and patterns of the manifestation of the self-concept is taken into account. Attention is paid to specifying the author's methodological position, concentrating the researcher's efforts on solving applied problems of the self-concept, creating psychotechnologies, conceptually grounded programs and modules for psychological support of the studied process, testing and implementing applied developments into psychological practice.

Key words: *self-concept, professional self-concept, methodology, issues, research, theorization, theory and practice, civil servants-lawyers, subjects of official activity in the Ministry of Internal Affairs system.*